

Марія ЗАЛЕВСЬКА,

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв,

mrzlwsk@gmail.com

ГАПТОВАНІ ХОРУГВИ УКРАЇНИ

Дослідження пов'язане з висвітленням використання золотного шитва в оздобленні українських хоругв і прапорів. Для досягнення мети проаналізовано різного типу і призначення хоругви в Україні. Методологія дослідження полягає в застосуванні історичного, логічного, порівняльного, аналітичного і системного методів. Зазначені методологічні підходи дозволяють піддати аналізу та розкрити виникнення, становлення, розвиток, суть і значення гаптованих хоругв і прапорів в українському суспільстві. Наукова новизна роботи полягає в розширенні пізнання застосування гаптувального мистецтва в різних середовищах церковного і світського життя. Українські хоругви в залежності від використання мають різні особливості технологічного виконання і композиційного оформлення. В Україні хоругви виконують історичну та культурно-мистецьку цінність, відтворюють і розкривають символи та ідеали українського народу.

Ключові слова: хоругви, гаптування, золотні нитки, мистецтво.

Zalevska M., National academy of leaders of culture and arts. Gonfalons of Ukraine embroidered with gold. The use of gold thread in decorating Ukrainian gonfalons and flags is highlighted in the study. The purpose of the gonfalons of different types in Ukraine is analyzed. The methodology of the research is to apply historical, logical, comparative, analytical and systemic methods. The above methodological approaches allow to analyze and reveal the origin, formation, development, the essence and significance of embroidered gonfalons and flags in Ukrainian society. The

scientific novelty of the work is to expand the knowledge of the use of the art of embroider in various environments of church and secular life. Ukrainian gonfalons, depending on usage, have different peculiarities of technological execution and compositional design. In Ukraine, gonfalons perform historical, cultural and artistic value, reproduce and reveal the symbols and ideals of the Ukrainian people.

Key words: gonfalons, embroidered with gold, gold thread, art.

Офіційний знак і символ у кожної держави – прапор, він є святинею. Виникнення, становлення і розвиток прапорів вірогідно був ще в період зародження ранніх цивілізацій. Прапорознавство або вексилологія досліджує «генезис та процеси становлення всіх різновидів прапорів», стягів, хоругв, знамен, бунчуків, штандартів, вимпелів тощо, приділяє увагу з'ясуванню їхнього змісту й походження, вивчає взаємовпливи, здійснює оцінку історичного значення та соціальної функції [7, с. 119]. Якщо раніше прапори розглядалися майже виключно як символ державної влади, то зараз прапор присутній в багатьох аспектах нашого буття. Існують прапори: державні, міжнародні, національні, відомчі, територіальні (міст і населених пунктів), корпоративні (об'єднань, підприємств, навчальних закладів тощо), посадові (прапор вказує на присутність певної посадової особи), подієвих.

«Давньоруське прапорництво відображало певну суспільну свідомість і релігійні уявлення. Найдавніші прапорні полотнища Русі були трикутно-клинової форми. На зламі XIII–XIV століть з'явилися прямокутні прапори з верхнім клиновим продовженням на вільному кінці» [3, с. 256]. Прапори у Війська Запорозького, в Запорозької січі, гетьманів були або прямокутними, або скошеними зверху донизу. Символи і їхній зміст ґрунтувались на пам'ятках Київської Русі: на хоругвах зображували рівнораменний хрест і солярні знаки, інколи в довільному розташуванні.

В період доби Бароко (XVII–XVIII ст.) характерною особливістю був метафоричний метод висловлювання в мистецькій творчості. Спостерігаючи за малярськими творами, гравюрами, малюнками, іконописом того періоду, «вражаємось: якими інтелектуально, чуттєво, освітньо вишуканим було тодішнє українське суспільство» [5, с. 8]. Це знайшло поширення у сюжетах і композиціях військових хоругв в Україні. Окрему історію мають хоругви цехів, які з'явилися на українських землях з організацією і діяльністю цехового ремесла, де «поряд із зображенням на релігійну тематику розміщували малюнки предметів, знарядь ремесла чи процесу роботи, інколи герби», гаптовані золотними і срібними нитками, шовком [1, с. 283].

Церковні хоругви, кількість яких нараховувалась від однієї до шести, в залежності від багатства храму і традицій «за своєю ідейною суттю втілювала засади християнського світогляду, що було співзвучним з її призначенням – бути знаменом Христового храму» [2, с. 188]. В українських хоругвах художнє відображення того часу має подібність до іконопису та гравюри. В більшості, це робили одні і ті ж художники. На церковних хоругвах завжди зображували сюжети чи портрети на християнську тематику: Христа, Богородицю, образи святих чи євангельські сцени; на другому боці хоругви – був інший сюжет. Церковні хоругви в композиційній будові до нашого часу залишилися майже без змін, за винятком стилю, манери і техніки виготовлення. На нижніх вирізах хоругви навколо середника розміщували рівнораменний стилізований хрест, декоративні мотиви стилізованих квіток, листків, галузок, вусиків, зірок, ромбів. Хоругви мали також декоративне значення – використовувались в різних церковних процесіях, подіях.

М. Костинський у своїх дослідженнях зазначає, що на українських землях «вже в X ст. бурхливо розвивалось мистецтво, архітектура. Будувались князівські палаци, монастирі, церкви, собори, оздоблені мозаїкою, фресками. Високою майстерністю відзначались ювелірні вироби, зброя, посуд, одяг та церковні речі»

[3, с. 298]. Т. Мінжуліна стверджує у своїй книзі «Дослідження й реставрація музейного текстилю», що «духовні й ментальні уявлення людей обов'язково знаходили своє відображення в стилі та оздобленні одягу, предметів побуту, військових і церковних атрибутах» [4, с. 14]. Оздоблення тканин вишивкою поділяється за функціональним призначенням на одягову групу і інтер'єрне використання. В українських вишивках застосовується різноманіття зображень знаків і символів, які відтворюють ставлення людства «до споконвічних філософських категорій, таких як Бог, Всесвіт, життя на Землі, народження, смерть, осмислення свого місця й призначення в цьому світі» [4, с. 15].

Хоругви (прапори, знамена, стяги, штандарти) відігравали роль і символ для позначення території, спільноти людей, війська чи володаря. Хоругви в XVII–XVIII ст. в Україні означали різні типи знамен. Західноєвропейські і візантійські прапори мають між собою багато спільних і відмінних рис. Під час святкових урочистих богослужінь у храмі і церемоній за присутності імператора використовували прапори імператорські і військові. Мабуть, ці ситуації, а також зберігання військових стягів у храмах зумовили створення власних храмових знамен – хоругв. Значний вплив на поширення хоругв у західноєвропейських країнах мали походи хрестоносців.

Літописні джерела стверджують, що в Київській Русі в період з XII ст. були різні стяги і відзнаки князів та їхніх володінь. Полотнище хоругви прикріплюється до древка, щоб його було видно під час бойових дій чи численного зібрання людей. Хоругви мають яскравий насичений колір, який повинен сприйматися з далекої віддалі. В основному, використовують різні відтінки червоного та оранжево-червоного, малинового, жовтого, блакитного, білого, рідше зеленого, жовто-зеленого кольорів.

В другій половині XVIII – на початку XIX ст. поряд з мальованими, виконаними олійним живописом, почали з'являтися хоругви барокового типу, гаптовані золотними і срібними нитками. Часто площа заповнювалась подібно

гаптованим епитрахиліям, палицям, воздухам. На військових хоругвах гаптуванням виконували, в основному, написи і солярну символіку, рідко використовували орнаменти.

В багатьох хоругвах професійні художники малювали середники олійними фарбами на полотні, а гаптувальниці пришивали їх сухозліткою до тканини швом «по шнурочку». Навколо середників гаптували золотними нитками орнамент з квітів і листків у вигляді хвилястої гірлянди. Мерехтливий блиск світотіней срібних та золотих ниток на фоні м'яких тканин створює святковість, вишуканість. Виконується гаптування швами «по карті», «в прикріп». Лики і відкриті частини тіла на хоругвах малювали олійними фарбами.

Р. Косів у своїх дослідженнях досконало наводить описи гаптованих хоругв, які зберігаються в Національному музеї українського народного декоративного мистецтва (Київ), Національному музеї історії України (Київ), Музеї етнографії та художнього промислу (Львів), Чернігівському історичному музеї ім. В. Тарновського, Національному Києво-Печерському історико-культурному заповіднику та в багатьох інших музеях України, а також в музеях за кордоном в Польщі, Словаччині, Швеції і з приватних збірок колекціонерів.

Гаптовані хоругви – значущі пам'ятки культури і мистецтва для українського народу. «Гаптування хоругв золотими та шовковими нитками – явище не випадкове. Ця техніка застосовувана у речах переважно церковного вжитку, яким надавалося важливого значення. Вона вимагала більших витрат, порівняно з іконописом, і була трудомісткою» [2, с. 166]. В силу різних обставин, збереглась невелика кількість українських гаптованих хоругв, важко відстежити їхню образність та художній стиль. Але збережені пам'ятки XVIII–XIX ст. дають можливість стверджувати «про мистецьку обдарованість майстрів, що їх виконували. Ці хоругви синтезували характерні риси українського мистецтва цього періоду, зокрема засобами орнаменталізації та іконографії» [2, с. 168].

Заслуговує на увагу прапор (штандарт) Президента України – це синє квадратне полотнище із зображенням у центрі золотого Знаку Княжої Держави Володимира Великого (Державний герб України). Полотно обрамлене золотою лиштвою і прикрашене золотою бахромою, вишите на спеціальному обладнанні, що дозволяє досягти унікальних ефектів. На одній стороні штандарта нанесено понад мільйон стібків ниткою двох відтінків – червоного і жовтого золота. А вишитий тризуб, завдяки використанню спеціальної підкладки, вийшов об'ємним. За такою ж технологією зроблені і прапори королеви Великої Британії, президентів США та Франції.

Мистецтво гаптування золотними і срібними нитками переживало в різні часи злети і падіння. В даний час в Україні відбувається укріплення державності, повернення до віри, відродження і становлення національних культурних традицій. Поєднання майстерності, вміння та творчих навиків багатовікових поколінь надає гаптованим речам, предметам і творам неповторності, величі, урочистості.

Українські хоругви мають різні особливості за композиційним і технологічним оформленням. В залежності від використання мають неоднорідний ідейний зміст. Підсумовуючи, зазначимо, що хоругви в Україні мають культурно-мистецьку та історичну цінність, репрезентують ідеали та символи української нації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Історія декоративного мистецтва України: У 5 т. Т. 2. Вінниця: ПП «Едельвейс і К», 2007. 490 с.: іл.
2. Косів Р. Р. Українські хоругви. Київ: Оранта, 2009. 372 с.: іл.
3. Костинський М. Б. Українська легенда. Самовчитель громадянина. Вид. третє, доп. Київ: Фенікс, 2016. 480 с.

4. Мінжуліна Т. В. Дослідження й реставрація музейного текстилю. Київ: Українське агентство інформації та друку «РАДА», 2005. 176 с.

5. Народне мистецтво. Вип. 1–2. Київ: ТОВ «Майстер книг», 2010.

6. Прапор Президента України.

URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Прапор_Президента_України.

7. Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська. Київ: Либідь, 2008. 520 с.